

[0017]

FRISIACA

5. Aem - amich - aemje - aempûde

De betekenis van 't Friese substantief "aem" wordt in 't *Lyts Frysk Wirdboek* omschreven als: *oedeem*, *zwelling* in uier van koe bij kalven. W. Dijkstra, *Fri. Wrđ. I, 13* is uitvoeriger, hij zegt: "*roos*, *zwelling* in 't jadder van een koe, een gevolg van de uitzweting van bloedwater (serum) kort vóór en na het kalven, als de âren zich nog niet geacomodeerd hebben', terwijl we in 't *Lexicon Frisicum* van J. Halbertsma, p. 94 i.v. "*am*" vinden: 'ex inflammatione *tumor*, quo laborat vacca sub et post partum, qui si uber affectat *di aem yn it jaer* dicitur'.

Hieruit is 't duidelijk, dat met "*aem*" steeds een *zwelling* `in of in de omgeving van 't uier bedoeld wordt: soms echter heeft `t de zin van: ontstoken *tumor* in of bij 't uier van een koe, terwijl J. Halbertsma er t.a.p., bldz. 95 aan toevoegt: 'Simile malum ubera feminae cruciat, diciturque *di aem yn di boarsten*'.

Dan vermeldt W. Dijkstra. t.a.p. I, 13 ook nog: "*Wylde aem*" in de betekenis van: *knobbels* achter en boven 't `jadder'.

Naast 't substantief "*aem*" heeft 't Fries ook 't afgeleide verbum *aemje* (= opzwellen van 't `jadder') en 't adjectief *amich* (= lijdende aan 'aem') b.v. de kou is *amich*, in *amige* kou of skiep.

Dan moeten we ook enige aandacht wijden aan 't samengestelde substantief *aempûde* (Hindl. *aempûde*), in de zin van: *zwelling* aan de onderbuik van een koe vóór 't `jadder' tengevolge van 'aem'. 't Tweede lid van dit woord is 't substantief *pûde* (= buil, gezwel), dat we in 't Gron. vinden ¹⁾ in de vorm *poete* (= puist, buil, gezwel). *Aempûde* heeft dus de zin van *gezwel* bij aem. Daar in "*aem*" ook 't begrip *zwelling* op de voorgrond treedt, hebben we in dit "*aempûde*" te doen met een tautologische samenstelling.

Als Hd. equivalent van ons substantief vinden we 'Ohm'. In de Beierse volkstaal vinden we 't woord in de vorm 'um' terug in 't adjectief "*umam*" in de zin van *bedorven* b.v. in toepassing op dierenvoedsel en ook op vlees. In Moravië is 'Ohm' een *huidontsteking*, waarbij zich een tumor ontwikkelt²⁾, b.v. erysipelas, in de middeleeuwen `ignis sacer' genoemd. Dit "ignis sacer" had soms ook de zin van *anthrax* (= carbunculus contagiosus, Karbonkel). Steeds komt dus weer 't begrip tumor, *gezwel*, op de voorgrond.

In Hd. dialecten vindt men nog verschillende met 't substantief "*Ohm*" samengestelde namen van planten, die onder 't volk beschouwd werden of nog worden als medicament tegen "*Ohm*", erysipelas en dergelijke huidaandoeningen, al of niet vergezeld van tumoren; zo heten in Silezië verschillende *Rumex*-soorten (Zuring) o. a. *Ohmbletter*; in Zevenburgen wordt de *Scrophularia nodosa* (Knopig Helmkruld) *Ohmbliet* genoemd, terwijl in Silezië verscheiden *Arctiam*-soorten (= Klis) de naam *Ohmblätter* dragen en de Tussilago farfara (Paardebloem) *Ohmbleer*³⁾ heet.

In 't Oud-Noors treffen we 't woord aan in de vorm *amu* (= erysipelas); 't Zweeds heeft *àm* in de zin van *bedorven* in toepassing op vlees.

In 't Oe (Ags.) luidt 't substantief, dat daar alleen in de plur.-vorm

aangetroffen is, *ôm*, *ôman*. (Vgl. L. Diefenbach, *Nov. Gloss. etc.* p. 209). Ook daar betekent het erysipelas. In een Oe (Ags.) *Leechbook* (= receptenverzameling) lezen we: 'Her sint læcedomas with aelces cynnes *ômúm*' d.w.z. Hier zijn recepten tegen allerlei *erysipelas-ontstekingen*; en even verder heet 't: 'With *omum* ... genim beordræsta and sapan and æges hwite and ealde grut lege on with *omena* geswelle' d.i. Tegen erysipelas neem bierbezinksel, zeep, eiwit en oude grutten en leg (dat) op tegen erysipelasachtige gezwollen⁴). Het Oe (Ags) had ook 't afgeleide adjectief *ômig*; in 't bovengenoemde *Leechbook* is in een volgende afdeling sprake van "*omig* wæte ôn thære wambe' d.w.z. *bedorven* humor (vocht) in de buik⁵).

Ook buiten Friesland komt in ons land aam voor in bovengenoemde zin, namelijk in Nrd-Holland. In Groningen luidt 't woord: *oam*; in Drenthe (en Staphorst) spreekt men van *hamstel*, in Ruinen en Ruinerwolde van *ham*⁶).

't Is niet onmogelijk, dat "*aem*" tot dezelfde stam behoort als 't On. verbum *ama* (= plagen)⁷). Uit de betekenis *plaag* kon die van *ziekte* licht gespecialiseerd worden.

Noten.

- 1) Zie K. ter Laan, *N. Gron. Wdb.* blz.770. 2) Zie I.A. Schmeller, *Bayer, Wtb.* I,78. 3) Zie o. a. G. Pritzel u. C. Jessen, *Die deutsch. Volksn. d. Pflanzen*, S. 202, 348, 369, 417. 4) O. Cockayne, *Leechdoms, Wortcunning and Starcraft of early England*, II, 98. 5) Zie O. Cockayne, l.c. pag. 218. De schrijver zinspeelt hier op de *humoraalpathologie* der klassieke medici, die de oorzaak van de meeste ziekten zochten in een overmaat of in bederf der levensvochten of *humoren* (bloed, slijm, gele gal, zwarte gal). 6) Zie H.L. Bezoen, *Taal en Volk in Twente*, blz. 119.- K. ter Laan, t.a.p. blz. 630. 7) Zie F. Holthausen, *Altengl. Etymol. Wtb.* i.v. *ōme*.

Groningen.

Chr. Stapelkamp.

RECTIFICATIE:

In 'Us Wurk', jrg. 2, no. 1, s. 13 staat abusievelijk als Nederl. naam van Tussilago farfara opgegeven 'Paardebloem': dit moet zijn: *Paardehoef Klein Hoefblad. Chr. S.*

Jitris aem - amich - aemje - aempûde

Nei oanlieding fan de bydrage fan de Hear Stapelkamp oer 'Aem-amich-aemje-aempûde' (Frisiaca, 5; Us Wurk II, s. 13 e. f.) skriuwt ús de Hear R. Strikwerda to Grins:

“foar myn gefoel hat it 'Lyts Frysk Wurdboek', dat 'aem' yn it foarste plak oerset mei 'oedeem' (= vochtophoping in lichaamssweefsels) it by it rjochte ein: de 'zwelling' (tumor) is fan dit oedeem it *gefolch*. 'Aempûde' is dan ek net sa tautologysk as de hear Stapelkamp it foarkomme lit: it wurd jowt moai krekt oan, dat wy hjir to meitsjen hawwe 'mei in *biskate* pûde (tumor), ntl. ien, dêr't aem (oedeem) oan to'n 'grounslach leit.’”

Hjirbij tekenet de Hear Stapelkamp it folgjende oan:

“Aangezien 'aem' en 'pûde' - evenals 'oedeem' en 'tumor' - beide een *zwelling*, *gezwel*, aanduiden, meen ik de samenstelling 'aempûde' een 'tautologisch karakter te mogen toeschrijven.’”